

УДК 811.161.2

ББК 81.411.4

“БИТВА НАРОДІВ” У ВЕСІЛЬНИХ ПЕРЕСВАРКАХ ЗАХІДНИХ ПОЛІЩУКІВ: ІСТОРИЧНА ОСНОВА ОДНОГО ДРАМАТИЧНОГО МОТИВУ

В.Ф. Давидюк, д. фил.н., професор
кафедры української літератури
Їсходнеєвропейські національні
університет імя Лесі Українки
(Україна, Луцьк)

Анотація

В статті аналізуються тексти западнополеских песен о «битве» между местными девушками или женщинами и их близкими соседями, обозначенными «литвой». В практическую плоскость ставится дилемма происхождения такой дифференциации: то ли она этнонимического плана (литвины - нынешние белорусы) то ли хоронимического. На основании как в прежние времена, так и доньше локаций в этих рамках единого этноса автор приходит к выводу, что в основу описываемого различия легла линия разграничения между Великим княжеством Литовским и Волынской землей во времена правления Гедимина. Эта линия разделения была актуальна с 1315 по 1340. По мнению автора, именно в это время она могла отразиться и в песенной традиции.

Ключевые слова

Великое княжество Литовское, Волынская земля, западнополеские песни, этнос, песенная традиция

На нинішньому етапі розвитку фольклористичних досліджень вже недостатньо зупинятися на виражальних засобах фольклорних текстів та таких собі суто філологічних зрізах. Фольклор увібрав у себе чимало історичних, економічних, демографічних фактів, які не потрапляють і до відповідних галузей, допоки на них не звернуть уваги фольклористи. Самим же фахівцям із вивчення традиційної вербальної словесності часто бракує елементарних знань з суміжних галузей, які б дозволили розкрити фольклорний сюжет чи мотив у всій повноті закладеної в ньому інформації. На сьогодні це загальна тенденція не тільки української науки, а й багатьох інших у межах пострадянського простору. І хоч кожна дискретизована з загальноєвропейської національної традиції намагається знайти свій шлях із цього тупика, тенденційність все ще заважає повноцінному новітньому осмисленню в рамках свого, традиційного. Якщо науковці відриваються від цього звичного берега, то неодмінно потрапляють до іншого – припасовування західних теорій до національного матеріалу. Однак ще ніколи копія не перевершила оригіналу. Тому-то ні на що більше, ніж на секундарність у світовому науковому процесі ці дослідження претендувати не

можуть. Свої їх не сприймають в цілому, чужі – всерйоз. Часто ще й тому, що для західних національних традицій це вчорашній день, а шлях наукового пізнання, як до прикладу, структуралізм, визнаний і там тупиковим.

Водночас у нас на поверхні лежить чимало матеріалу, який може бути цікавим не тільки нам, а й представникам інших країн, які знайдуть у ньому й своє втрачене коріння, свою історію. Історичне прочитання фольклорних текстів, яке втратило свою актуальність від середини ХХ ст. через існуючі рамки офіційного потрактування минулого, тепер отримало новий шанс. Доступ до чужоземних архівів відкрив історикам очі, що існує ще й інша не татіщевська історіографія а відтак і зовсім інша інтерпретація відомих подій.

Зовсім не згадується в цій історії про належність окремих українських етнічних земель до Великої Горватії, непомітне місце відводиться утвердженню на них Великого князівства Литовського. Тому історія українських земель Х – ХІІІ ст. нагадує підручник з багатьма вирваними сторінками, а ХІV ст. – книгу, ще не викуплену з книгарні. Водночас ця історія, так і не зійшовши в пам'яті нових поколінь, не загубилась у народній пісенності, адже «з пісні слова не викинеш».

Мета цієї розвідки звернути увагу на один з рідкісних текстів з інтерполяцією описуваних подій у далеке минуле. У ньому згадується про Литву як нападника, а місцеве населення як оборонця. Як неважко встановити, напад, як і багато середньовічних, відбувається не без переслідування мети захоплення нападниками іншоетнічних дівчат. А на передньому плані оборони постає «військо дивоцькое».

Тема дівочих воєн доволі популярна на Західному Поліссі. Одним із перших на неї звернув увагу професор Іван Денисюк, присвятивши цій темі окрему працю [6]. Увагу вченого привернула пісня:

*Круз наше сило турецькоє
Пройшло войсько дивцькоє.*[6. 15]

Дослідник звертає увагу на військову організацію «війська дивоцького». Рухаються вони «полком», з хоругвою, з барабаном. Участь у поході іде в доле-носний залік кожній з його учасниць залежно від проявлених старань і рангу, визначеного дівочим гуртом, тому:

*Которая хоругву нисла,
Тая перша замуж пушла.
Которая в барабан била,
Тая виросла, як кобила* [1].

Минулий час оспівуваних подій дозволяє сприймати їх як спогад. Одначе він подається в динаміці, знаходячи своє продовження. Але це не далеке мину-

ле, а порівняно недавнє, яке відбулося за пам'яті одного покоління. Ключове слово «виросла» розкриває віковий маєстат учасниць як під час «походу», так і згодом. На час походу це ще дівчата підліткового віку, які тільки бавляться у свої війни.

Інший вік дівчат, які «воюють» у купальських піснях Західного Полісся:

*Сьоння Купала, а завтра Ян.
Підим, дивойки, в зилений гай.
Будем битись, воювати,
Своїх женишків ни 'ддават... [1].*

Тут уже не дитячі забавки. Цілком дорослі стосунки із серйозними причинами і намірами. Оскільки вибір пари визначався окремими «доленосними» ритуалами, пов'язаними з мантикою, перелюби цієї ночі були нормою. Та навіть такі оказіональні зв'язки між молоддю обох статей, як дає зрозуміти купальська пісня, закінчувалися сватанням і відповідно згодою обох родів на шлюб.

*На Купали була,
Спідницю забула.
Не піду додому –
Боюся сорому.
Тільки я пуд хату
Батько за лопату.
Піду до сусідув
Спудниці прохати [1].*

*Була на Купали
Посмалила гали.
Сором дівко, сором,
Вже свати за столом [1].*

Якщо порівняти з попереднім «військом дивоцьким», складається враження, що йдеться про два різних «походи» і дві різні «війни». Так воно й є насправді. На Купала дівочий гурт очолює «молодая молодиця», колишня подруга, яка від часу минулорічного відзначення цього свята останньою вийшла заміж. Хоч загальноприйнято вважати, що відзначення середини літа було за давніх часів водночас і весіллям, тобто фактично заміняло його, купальські пісні відображають цивілізованіші шлюбні стосунки, ніж весільний обряд західних поліщуків. У своїй основі він імітує шлюб через викрадення нареченої з її подальшим переховуванням та погонею з боку скривдженого її роду.

Справжні наміри викрадачів проявляються не одразу. Спочатку пробують взяти дівчину начебто без зайвих ексцесів:

*Добрий день, свате, до твої хате.
А де ж тее дитьо, що нам є взате?
Чи виписане, чи намальоване?
Се виписане, то нам узети
Се намльоване к стині прибетти [7, 98].*

Проте це тільки хитрий підступ. Справжні наміри молодого проявляються ще з моменту збору боярів у похід по молоду:

*Розходився Іванко по роду,
Збираючи бояри до столу:
– Збирайтеся, буярки, до столу,
А поїдем до тестейка на войну,
Та звоюєм тестейка в тім дому,
І візьмемо Гальочку молоду [7, 67].*

Інша пісня описує й головний об'єкт нападу – оборонну стіну, яку спеціально зводили перед хатою до приїзду молодого, яку самому йому не здолати, необхідна допомога всього роду:

*Збирайся, родойку, та до столойку, 2
То поїдемо всі на вуйноньку. 2
То ми пруб'ємо новую стінку 2
То й заберемо й од тестя дівку. 2 [7, 67]*

Така «війна» була звичною сценою весілля в хаті молодої, адже закінчувалася удаваним «грабежем» тестевої хати та подвір'я. Однак колізія таких дійств обмежувалась міжродовим протистоянням і ніколи не виходила на «міжнародний» рівень. Міжетнічні шлюбні не вважалися нормою, тому й весільна пісенність про такі не згадує.

Єдиний текст, який побутував на всій території Полісся, згадує про наступ Литви. Вперше цей текст записав Дмитро Яворницький на Чернігівщині. Згодом його фіксували на Полтавщині, Житомирщині і навіть серед українських переселенців у Башкирії [3, 809]. Пояснення його змісту коштувало немалих зусиль для радянських фольклористів. Врешті-решт спромоглися на пояснення, що «литва» – це такий же узагальнений образ ворога, як «дунай» – води. Однак з приміткою, що призвідниками до появи такої семантики слова були литовські феодалі, які в XIV ст. «захопили частину земель України, Білорусії й Росії... та здійснили агресивні напади на Московське князівство» [3, 809]. Таке пояснення на той час не викликало жодних зауважень із боку цензури.

Та попри таку широку географію поширення найповніший текст пісні з численними варіантами побутує на Ратенщині, що служить вагомим аргументом і на користь локусу її походження.

В одному з таких текстів, колізія розгортається в етнополітичній площині. Один із родів чи то з Литви, чи то представляє етнічних литвинів, тобто в сучасному розумінні цього слова білорусів.

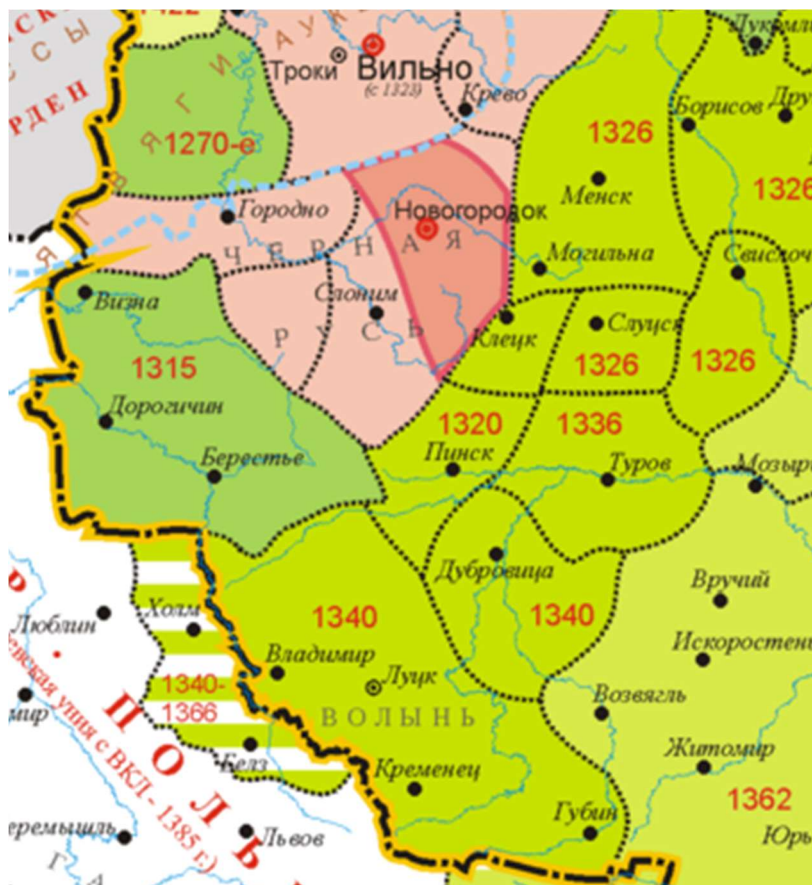
–Не наступай, Литва,
Бо буде в нас битва.
Будемо воювати,
Маріки не 'ддавати [7, 99].

Вже наступний куплет пісенного діалогу, переконує, що мова таки не так про етнос, як про державу:

–Ми люди ни з Литви,
Ни любимо битви,
Ми близькі сусіди,
Позвем Маріку навсіди [7,99].

Український текст пісні з поліськими діалектними особливостями та побутування її в кількох варіантах однозначно виказують місцеве походження. Більше того й учасники діалогу стверджують, що вони місцеві:

– А ми не з Литви люди,
Ми тутешні будем
Ми ваши сусіди,
Ми не будем тут всіди –
На час, на годину,
По хорошу дитину [7, 99].

Чому тоді сусідів, які відспівуються тією ж мовою, що й господарі, сприймають як представників Литви? Як би це сміливо не звучало, але корені цієї колізії, мабуть, лежать в далекому минулому. Воно скеровує до часів існування на теренах Полісся Литовської держави, причому коли одна частина одного й того ж поліського субетносу знаходилась у межах Великого князівства Литовського, інша ж вірогідно належала до Володимирського князівства. Муровані пам'ятні стовпи по лінії цього розмежування в с. Кримно згадує Микола Теодорович на початку ХХ ст. На той час збереглися й перекази про прикордонні функції цих «пам'ятників» [8, 253] Неважко прорахувати, який саме період відображає цитований текст.

До 1340 р. Литовська держава охоплювала все Західне Полісся. З 1315 по 1320 р. до ВКЛ входили тільки західнополіські землі біля витоків Прип'яті. Навіть без Пінська. На південь і схід знаходилась Волинська земля. Тобто пісня відображає територіально-адміністративний поділ часів правління Гедиміна.

Коли справа доходить до визначення віку пісні, вступає в силу позитивістська методологія з її прецедентним підходом. Сьогодні більшість фольклористів орієнтуючись на першу писемно підтверджену згадку вважає гранично допустимим віком української народної пісні три століття. Нам уже доводилось на гіпотетичному рівні посунути цю межу до ХІІІ ст. [5]. Історія про трьох дочок волинського князя, котрі «усі троє без долечки», оспівана в щедрівці, яка зберегла календарну прив'язку до весняного відзначення новолітування, тому на місці виявлення й до цього часу вважається веснянкою, хоч за формальними ознаками, це щедрівка, підтверджена візантійськими генеалогічними картами [4, 225 – 226].

На Західному Поліссі в місцях колишньої вотчини Романового сина Василька записана й весільна пісня про «реквізицію» «Романом з сином» «рукава з сиром», везеного в подарунок друзкам:

«Судосив (перестрів – В.Д.) нас Роман з сеном.

Одобрале рукав з сиром [1]

Ім'я Роман не було поширене серед простолюду ні за княжих часів, ні в час найактивнішого продукування весільної пісенності. Та й який ще Роман, хай навіть із сином удвох, могли відібрати сир у цілої весільної ватаги, супроводжуваної кінними «боярами»? Тільки ті, хто мав на це вище право.

Часи правління Романа з синами – це теж ХІІ – ХІІІ ст. То чому тоді не може весільна пісня відображати часи, на ціле сторіччя пізніші. Здається крапку в наших сумнівах може поставити один із варіантів тексту уже наведеної весільної пересварки:

*–Наїхала литва, 2
Буде між нами битва.
Будем бити, воювати
Дівоньки не дават...
–Ми, люди, не з Литви, 2
Не буде між нами битви.
Ми – люди, не татари,
Іванкові бояр...[2, 126]*

Цей текст записано в с. Серкизів Турійського району, дещо віддаленому від тих територій, які першими увійшли до складу Литви, яка тут подається в значенні хороніма, хоч перша згадка на початку тексту, більше схожа на етнонім. Важливо, що він протиставляється татарам-нелюдам. Отже, в ній ще свіжа пам'ять і русько-татарських протистоянь, проти яких литовсько-руські нагадують дитячі застрашки.

Отже, з великою долею вірогідності можемо стверджувати чи то глибоку історичну пам'ять, яка ставала імпульсом для пізніших сюжетних колізій весільних пісенних текстів, що, з погляду нашої едиційної практики мало ймовірно, чи то збереження до наших днів тексту, складеного на основі свіжих вражень. Питання можливості існуючого мовного оформлення відпадає, та це вже тема окремої нашої наукової розвідки, зробленої на основі прочитання деяких пам'яток дохристиянського походження і поки що неопублікованої.

Література

1. Архів Інституту культурної антропології.
2. Весілля у селі Серкизів Турійського району // Фольклористичні зошити. 2005. Вип 8.– С.119 –148.
3. Весільні пісні. У 2-х книгах. – Київ: Наукова думка, 1982. – Кн 1. – 872 с.
4. Войтович, Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.) / Леонтій Войтович. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 649 с.
5. Давидюк, В. Князь Роман героєм поліської щедрівки / Віктор Давидюк. – Луцьк, 2005. – 70 с.
6. Денисюк, І. Амазонки на Поліссі / Іван Денисюк. – Луцьк: Надстир'я, 1993. – 28 с.
7. Денисюк, І. О. Пісні з-над берегів Турського озера / І.О. Денисюк. – Луцьк: Надстир'я, 2004. – 250 с.
8. Теодорович, Н.И. Волынь в описании городов, местечек и сёл в церковно-историческом, географическом, этнографическом и друг. отношениях: Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Т.V.: Ковельский уезд / Н.И. Теодорович – Почаев: Типография Почаево-Успенской Лавры, 1903. – 580 с.